مفهوم فساد اداری در نظام آموزش دولتی

محمد آتشک*[۱]، دکترمحمد قهرمانی[۱]، محمود ابوالقاسمی[۱]، دکترمقصود فراستخواه[۲]

۱- گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید بهشتی

۲- گروه برنامه‌ریزی آموزش عالی، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

چکیده

زمینه: مبارزه با اشکال مختلف فساد اداری در نهادهای مختلف اجتماعی در طی دهه گذشته مطمح نظر مجامع بین‌المللی و دولتها برای تحقق اهداف حکمرانی مطلوب از جمله شفاف‌سازی، مسؤولیت‌پذیری و پاسخگویی قرار گرفته است. در این میان تشخیص، پیشگیری و مبارزه با فساد اداری در نظام آموزشی به دلیل وسعت، ماهیت، حساسیت و پیچیدگیهای آن با مشکلات جدی مواجه است، از این‌رو به نظر می‌رسد واکاوی جوانب مختلف مفهوم فساد اداری در نظام آموزشی با مدد از تجارب بین‌المللی در تحقق اهداف مذکور مفید باشد.

روش‌کار: پژوهش حاضر از نوع توصیفی- کتابخانه‌ای بوده است که اطلاعات آن از طریق بررسی اسناد و مدارک موجود مرتبط و به شیوه استنادی، گردآوری و با توجه به سؤوالات پژوهش، تدوین شده است.

یافته‌ها: فساد اداری در بخش آموزش دولتی به معنای استفاده نظام‌مند از اختیارات دولتی برای کسب منافع شخصی است که اثری قابل توجه بر مقوله های دسترسی به نظام آموزشی، کیفیت آموزش، برابری در بهره‌مندی از فرصتهای آموزشی دارد که این امر می‌تواند در سطوح مختلف وزارتخانه‌ای، استانی یا مدرسه‌ای و در قالب اختلاس، رشوه، تخلف، اخاذی، پارتی بازی رخ بدهد که نمونه‌های آن را می‌توان در حیطه‌های ساخت مدارس، استخدام، ارتقاء، انتصاب، رفتار و سلوک کادر آموزشی، تامین و توزیع مواد و تجهیزات آموزشی و غیرآموزشی، تخصیص وجوه ویژه، امتحانات و مدارک تحصیلی مشاهده کرد.

نتیجه‌گیری: برای پیشگیری و مبارزه با فساد اداری در نظام آموزش دولتی باید ضمن شناسایی مؤلفه‌ها، اشکال و حوزه‌های فساد اداری، به ایجاد و حفظ سامانه‌هایی شفاف در تصویب قوانین مرتبط، تقویت توانمندیهای اداری برای افزایش مسؤولیت‌پذیری و افزایش مشارکت ذی‌نفعان همت گماشت.

کلید واژه‌ها: *فساد در آموزش، نظام آموزش دولتی، اخلاق آموزشی*

سرآغاز

در شرایط کنونی رعایت نشدن معیارهای اخلاقی توسط نهادهای اجتماعی، نگرانیهای زیادی را در جامعه به‌وجود آورده است، از این رو است که طی یک دهه اخیر توجه روز افزون به موضوع اخلاق در قالب منشور اخلاقی و قوانین رفتار حرفه‌ای مشاغل در سازمانها رواج یافته است که مهمترین علتهای آن را بایستی در پدیده‌هایی چون جهانی‌شدن، توسعه عدم‌تمرکز، مدیریت‌گرایی، افزایش روابط کاری تجاری سازمانهای دولتی با

* نویسنده مسؤول: نشانی الکترونیکی: matashak@yahoo

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

مردم و درخواست فزاینده برای پاسخگویی و مسؤولیت اجتماعی از سوی مراجع قانونی و دولتی جستجو نمود. به همین دلیل امروزه، اخلاق اداری به نهضتی اصلاح گرایانه در مدیریت دولتی تبدیل شده که به مطالعه و شناسایی قواعد و ضوابط رفتار انسان اداری و اموری چون تدوین منشور اخلاقی، قوانین و معیارهای رفتار، آموزش اخلاقیات، مدیریت اخلاق، تصمیم‌گیری اخلاق، فرهنگ و جوّ اخلاق و زیرساخت اخلاق می‌پردازد. با توجه به ماهیت و کارکردهای ضرورت نهادهای آموزشی، توجه به امور اخلاقی در این بخش بیش از سایر نهادها احساس می‌شود، به همین دلیل است که در اعلامیه جهانی اخلاق حرفه‌ای در آموزش بر فواید فراوان بحث و تبادل نظر در مورد ارزشهای اصلی حرفه آموزش تأکید شده و بیان گردیده است که افزایش سطح کارکنان بخش آموزش، از هنجارها و اصول اخلاقی حرفه‌شان می‌تواند کمک شایانی به افزایش میزان رضایت شغلی و ارتقای شأن و منزلت و عزت نفس آنها نموده و احترام بیشتری را در جامعه برای این حرفه به ارمغان آورد. در سایر مفاد آمده است که بایستی قضاوت مسؤولانه در رأس فعالیت حرفه‌ای کارکنان نظامهای آموزشی قرار گیرد و تلاشهای مدرسان و کارکنان دلسوز، لایق و متعهد به منظور کمک به شکوفایی تواناییهای بالقوه هر فراگیر از عوامل اساسی در نیل به کیفیت بالای آموزشی محسوب گردد، همچنین بایستی تمام عوامل نظام آموزشی به حقوق فراگیران احترام گذارند و به حفظ منافع و افزایش بهزیستی فراگیران توجه نمایند و از هیچ تلاشی برای محافظت از فراگیران در برابر آسیبها و برخوردهای زننده فیزیکی و روانی، فرونگذارند و این احساس را به فراگیران القاء کنند که مدرسان و فراگیران به طور متقابل به هم تعهد دارند و هریک باید به نوبه خود به تعهداتشان پایبند باشند و در عین حالی که اختیارات خود را اعمال می‌نمایند، عدالت و همدردی را نیز در دستور کار خود قرار دهند. اخلاقیات اداری در سازمانها شامل مجموعه‌ای از ارزشهاست که عمل منطبق بر آنها سلامت سازمانی و غفلت از آنها فساد اداری[1] تلقی می‌شود. به دلیل شیوع و دامنه گسترده فساد اداری در تمامی جوامع (اعم از توسعه یافته یا در حال توسعه) کشورهای عضو سازمان ملل پس از دو سال مذاکره، متن یک معاهده جدید بین‌المللی با عنوان توافقنامه سازمان ملل متحد در مقابله با فساد را نهایی کردند و در مریدای مکزیک برای امضاء در اختیار اعضاء قرار داده که ۱۲۹ کشور امضاء کردند. از این میان، تنها یک چهارم آنها آن را به رسمیت شناخته‌اند. این توافقنامه به عنوان اولین ابزار جهانی که در این حوزه طراحی شده (اگرچه می توان معاهده مبارزه با رواج رشوه در میان مقامات دولتی خارجی در معاملات تجاری بین‌المللی سازمان توسعه و همکاریهای اقتصادی در ۱۹۹۹ و همچنین مواد مندرج برای تضمین شفافیت در توافقنامه‌های وام صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی را مقدم بر توافقنامه سازمان ملل متحد برشمرد اما همان طور که بیان شده است توافقنامه مذکور اولین سندی است که به صورت منسجم و با گستره پذیرش بالا در این خصوص طراحی و تدوین شده است) با داشتن مفادی همچون تاکید بر شفافیت و مسؤولیت‌پذیری در نظامهای قانونی کشورها (ماده ۵)، ایجاد سامانه‌های مناسب تدارکات که مبتنی بر شفافیت، رقابت و ملاکهای عینی در تصمیم‌گیری هستند (ماده ۹)، پیشگیری از فرصتهای شکل‌گیری رشوه و حراست از تمامیت و استقلال دستگاه قضایی (ماده ۱۱)، ملزم کردن دولتها به تقویت مقررات و اقدامات قانونی جهت از بین بردن فساد در بخش خصوصی (ماده ۱۲)، مقابله با پولشویی و تقویت نظام گزارشدهی و تحکیم مقررات مالی (ماده ۱۴)، تقبیح بدون پرده و صریح رشوه دادن و گرفتن مسؤولان دولتی داخلی و خارجی و الزام دولت به انجام اقداماتی برای متوقف کردن چنین اعمالی (مواد ۱۵ و ۱۶)، لزوم حفاظت از افرادی که اعمال فساد را گزارش می کنند (ماده ۳۳)، لزوم همکاری بین‌المللی برای از بین بردن فساد (ماده ۴۳) پایه گذار زمینه‌های نوینی شده است (۱).

پیشینه پژوهش

فساد اداری در آموزش مقوله‌ای نیست که اخیراً کشف شده باشد، ناظران مدیریت سامانه‌های آموزشی در چندین دهه پیش متوجه انواع موارد انحراف در استفاده از منابع شدند که از آن جمله می‌توان موارد زیر را برشمرد: انتصاب، استخدام و پرداخت حقوق معلمان (برزیل)، معلمان شبحی[2] در اندونزی (این معلمان

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

در واقع اصلاً وجود خارجی ندارند ولی نام آنها در فهرست معلمان موجود است و به نام آنها فیش حقوقی صادر می شود)، تولید و توزیع کتب درسی (فیلیپین)، آموزش خصوصی[3] (موریتیوس) و استفاده شخصی از ماشینهای دولتی اداره آموزش (هائیتی) را برشمرد. تخلف در استفاده از کمکهایی که برای آموزش در نظر گرفته شده‌اند نیز پدیده تازه‌ای نیست. مثالهای آن عبارتند از سندروم درخت کریسمس (که طی آن بخشی از منابع مالی قسمتهای خاصی از طرحهای آموزش و پرورش بدون هیچ‌گونه توجیهی توسط منابع کمکی تأمین می‌شوند) یا مدل فیل سفید[4] (که طی آن موارد متعددی از مدارس فنی و حرفه‌ای کشورهای در حال توسعه مواد و تجهیزات تاریخ مصرف گذشته و تعداد زیادی رایانه غیر قابل استفاده دریافت می کنند، این اصطلاح در زبان انگلیسی به معنای کارگران کم فایده است). علی‌رغم این، فساد اداری در آموزش به مدت چند دهه به طرز ملاحظه‌کارانه‌ای نادیده گرفته شده است که برای این وضعیت، توجیه‌های مختلفی وجود دارد. اولین آن این است که بسیاری از متخصصان آموزش، تمایلی به مخدوش کردن تصویر آموزش ندارند و ترجیح می دهند آن را با عنوان آموزش عاری از خطا مورد خطاب قرار دهند و علت دیگر این است که آنها مراقب هستند که انجام این کار باعث اثرات معکوس بر بسیج منابع مالی نشود (۲).

با توجه به حساسیتها و نوظهور بودن مبارزه با فساد اداری در بخش آموزش دولتی، تجارب و دستاوردهای اندکی در این زمینه به صورت مکتوب موجود است که در ذیل به برخی از مهمترین آنها اشاره می‌شود:

مهمترین دلایل آسیب پذیری نظام آموزش دولتی در برابر فساد اداری را می‌توان بالا بودن میزان بازگشت هزینه بخش آموزش، پیچیدگی قوانین و عدم دسترسی به آنها همراه با نظارت و سرپرستی ضعیف در تمام سطوح، پایین بودن دستمزد کارمندان و معلمان دولتی، تضعیف هنجارهای اخلاقی، اندازه و وسعت زیاد بخش آموزش، اختصاص بخش قابل توجهی از بودجه آموزش در گستره فراوان برشمرد (۳).

کشور آذربایجان با ایجاد کمیسیون ثبت‌نام دانش آموزان در ایالتهای کشور به منظور شفاف‌سازی هرچه بیشتر در فرایند آزمونهای ورودی، اساس کار را بر اتوماسیون کامل و رایانه‌ای کردن گزینش نیروهای سازمان دهنده امتحانات، دسته‌بندی دانش آموزان در سالنهای امتحانات، انتخاب سؤالات آزمون از بانک سوالات و پردازش نتایج آزمون قرار داده است. این کار کمک شایانی به شناسایی آسانتر افراد متخلف از قوانین امتحانات نموده و شرایط لازم برای اعمال پیگردهای اداری- قضایی بر علیه خاطیان را فراهم ساخته است (۴-۶). در بنگلادش اولین مطالعه میدانی نظاممند در مورد فساد اداری در سطح محلی انجام شده است که ماهیت و میزان آگاهی عامه مردم را در هفت مورد اجرای قانون، سامانه قضایی، آموزش، مدیریت منابع طبیعی، بهداشت، بانکداری و خدمات شهری بررسی کرده است (۷-۹). یکی از یازده طرح فرعی ذیل طرح «طرح ویژه تثبیت ارتباط با دانشگاه» در چین به نام «زنان و اقلیتها عاملان ویژه تغییرات آموزشی» اجرا شده است. این طرح در خصوص تقویت تواناییهای زنان در امر تدریس، تحقیق و توسعه اجتماعی در دانشگاههای مختلف چین به اجرا در آمده است و هدف اصلی آن تسهیل آموزش معلمان مقطع متوسطه به عنوان معلمان اخلاق محور بوده است (۱۰). در هنگ کنگ کمیسیون مستقلی علیه فساد اداری تأسیس شده که هدف آن کشف فساد اداری از طریق تحقیق و تفحص و پیگرد مؤثر است و در پی حذف فرصتهای موجود برای وقوع فساد اداری می باشد. این کار از طریق معرفی اعمال مقاوم در برابر فساد اداری، آموزش افراد جامعه در مورد مضرات فساد اداری و جلب حمایت آنان برای مبارزه با فساد اداری انجام می پذیرد (۱۱ و ۱۲). مطالعه مهم در زمینه تأمین مالی آموزشهای پایه در هند انجام شده است که نشان می‌دهد مسائلی از قبیل روشهای غلط معلمان و سیاستهای زمینه ساز گسترش بخش خصوصی با استفاده از ابزارهای غیر اخلاقی از مهمترین نشانه‌های فساد اداری آموزشی بوده‌اند (۱۳-۱۵). در لهستان مطالعه‌ای برای تمایز گذاشتن بین جنبه‌های اخلاقی و قانونی فساد اداری و سنخ‌شناسی از انواع مختلف آن در آموزش صورت گرفته است (۵ و ۱۶). در سال ۲۰۰۰ سه مطالعه گسترده در زمینه نظارت و فساد اداری را بانک جهانی و بنیاد بین‌المللی سامانه‌های مدیریتی در رومانی به انجام رساند. یافته‌های تحقیق نشان

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

می‌دهد که به عقیده مردم، فساد اداری در کشور پدیده‌ای شایع است اما فساد اداری در بخش آموزش کمتر از سایر بخشهاست (۱۷). در اوکراین طرح تشخیص مشارکتی در سه شهر اجرا شده و به آنها کمک کرده تا کیفیت نظارت شهری خود را افزایش داده و با حمایت از فعالیتهای اصلاح طلبانه محلی و نظارت بر ارائه خدمات محلی از طریق تأسیس سازمانهای مردم نهاد، انسجام شهری بیشتری را پدید آورند که بخش آموزش نیز یکی از بخشهای این طرح بود (۱۸-۲۳).

نتایج پژوهشی حاکی از آن است که به ترتیب، شرایط اقتصادی کارکنان، ویژگیهای فرهنگی - اجتماعی، ویژگیهای سازمانی، شخصیت کارکنان، و کم وکیف قوانین و مقررات، بیشترین تأثیر را در پیدایش و گسترش فساد اداری اداری و راهکارهای اداری و مدیریتی، فرهنگی و اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به ترتیب بیشترین اثر را بر مهار و کاهش فساد اداری اداری در مدارس دارند (۲۴).

در تحقیقی دیگر با استفاده از الگوی مفهومی به بررسی عوامل مؤثر بر بروز فساد اداری در بخش آموزش معرفی پرداخته شده است. این الگوی مفهومی شامل سه بخش عوامل درونی، عوامل بیرونی و عوامل مشکل ساز است. عوامل درونی در این الگو به ساختار تصمیم‌گیری و مدیریتی نظام آموزشی اشاره دارد که تأثیر مستقیمی بر بروز فساد اداری در بخش آموزش دارد، همانند فقدان هنجارها و مقررات شفاف، ابهام و گنگی رویه‌ها، قدرت انحصاری، فقدان هنجارهای حرفه‌ای و شغلی، حقوق پایین و نظام پاداش ضعیف، ظرفیت مدیریتی محدود، فقدان ظرفیت جذب، سامانه‌های حسابداری و پایش ضعیف، فقدان مهار و نظارت، فقدان سامانه مستقل تضمین کیفیت و اطلاع‌رسانی ضعیف به عموم مردم. عوامل بیرونی، آنهایی هستند که در محل فعالیت بخش آموزش حضور داشته و تأثیرشان بر این بخش، حداقل به صورت غیرمستقیم است در این خصوص می‌توان به مواردی چون فقدان اراده و عزم سیاسی، ساختارهای معیوب اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، تنزل ارزشهای اخلاقی، حقوق پایین، قابلیت تعویض و اصطلاحاً دور زدن قوانین مالی، فقدان ممیزی بیرونی، عدم دسترسی به اطلاعات و رقابت شدید در بازار کار و برخی عوامل مانند شمشیر دولبه عمل کرده و بخش آموزش را با مشکل مواجه می‌کنند که از آن جمله می توان به تمرکززدایی، مدیریت مدرسه محور، خصوصی‌سازی، پیشرفت فناوریهای ارتباطی و اطلاعاتی، جهانی‌شدن (برای عوامل درونی) و رویکردهای بهبود انعطاف پذیری و واکنش‌پذیری سازمانی و پشتوانه بودجه‌ای (برای عوامل بیرونی) (۲).

چارچوب نظری

ادبیات نظری مرتبط با فساد شامل نظریه‌های متنوعی است که در ذیل به برخی از مهمترین آنها اشاره می‌شود (۲۵):

• نظریه سیاسی[۵]

در نظریه اول، فساد، معلول عقب‌ماندگی و عدم توسعه‌یافتگی نظامهای سیاسی و اقتصادی است که بستر مناسبی را برای بهره‌برداری یا تخصیص لجام گسیخته منابع عمومی بنا به ملاحظات شخصی و یا اهداف ویژه عمومی فراهم می‌کند. حامیان نظریه سیاسی معتقدند که اساس فساد کلان بیشتر از آنکه مقولهٔ اجتماعی و اقتصادی باشد، ماهیتاً مقوله‌ای سیاسی است، زیرا پشتوانه اثر قدرت سیاسی است که به وسیله راهکارهای دموکراتیک رقابتی و نظارتی قابل مهار و تعدیل نیست. در هر جامعه‌ای که نهادهای نظارتی، احزاب سیاسی و نهادهای مدنی و صنفی قادر به نظارت و تأثیرگذاری و تعدیل خط‌مشیها و تصمیم‌گیریهای نهادهای حکومتی نباشد و نهادهای قضایی و اطلاعاتی نیز تحت نفوذ و مهار قدرت فائقه سیاسی باشد، امکان تعمیق و پایداری مفاسد سیاسی بیشتر می‌شود. همچنین این نظریه پیدایش نظام ارادت‌سالاری، عدم شایسته‌سالاری، حامی‌پروری و انسداد سیاسی را از عوامل بروز و پایداری فساد می‌داند که خود ریشه در عقب‌ماندگی نظام سیاسی دارد.

• نظریه اقتصادی[۶]

این نظریه، ریشهٔ مفاسد را در ساختار اقتصادی توسعه‌نیافته می‌داند که آن نیز به نوبهٔ خود عامل محوری را در این زمینه، دخالت بیش از حد و حصر دولت در اقتصاد می‌داند. در واقع

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

اقتصاد دولتی (به ویژه تک محصولی) مهمترین پایگاه مفاسد تلقی می‌شود که دولت را قادر به تخصیص و توزیع خودسرانه منابع عمومی و به عبارتی امتیازات ویژه اقتصادی و اجتماعی می‌نماید که این اختیارات ویژه یا رانتها با مهار و تحدید عملیات بازار، سهمیه‌بندی فرایند مبادلات خارجی و محوربندی بخشی از فعالیتهای پرمنفعت اقتصادی، تشدید می‌گردد. گذر از اقتصاد دولتی به اقتصاد بازار آزاد با عنوان خصوصی‌سازی یا آزادسازی بدون تمهیدات حقوقی و نظارتی مؤثر، مرحله دیگر ظهور پایگاه مفاسد می‌باشد که نه تنها موجب ایجاد بخش غیردولتی کارآمد نمی‌شود، بلکه باعث حراج اموال عمومی با قیمتهای کاذب به بخشی از مقربین حکومتی می‌گردد. تجارب بیشتر کشورهای اروپای شرقی، روسیه و همچنین کشورهای جهان سوم گویای واقعیتهای تلخ دوره گذر از اقتصاد دولتی می‌باشد.

• نظریه عقلانیت فردی[۷]

این نظریه، فساد را به عنوان نتیجه محاسبات عقلانی هزینه‌ها و سودهای کارگزاران حکومتی تلقی می‌نماید. در این الگو، افراد تصمیم‌گیر موجوداتی هستند که می‌کوشند منافع خود را در جهانی از منابع کمیاب تحقق بخشند. به طور ساده‌تر، در این نظریه فرض بر آن است سیاستمداران و بوروکراتها در پی قدرت سیاسی و مالی هستند که اگر اهداف آنها صرفاً سیاسی باشد، روند سالم رقابتهای سیاسی، فرایند تصمیم‌گیری و نظارت سیاسی را مخل کرده و منابع نظام سیاسی را به دنبال اهداف خود می‌کشند. به طور کلی، زیربنای بیشتر ادبیات اقتصاد سیاسی بر این مفروض است که عملکرد انسان اعم از سیاستمداران، رأی‌دهندگان، مأمورین دولتی و بوروکراتها، قوهٔ قضائیه، گروههای فشار یا شرکتهای چند ملیتی، عقلانی، سودمند و در پی به دست‌آوردن آنچه که نظریه‌پردازان از آن به نام حداکثر سوددهی و منفعت‌طلبی نام می‌برند، می‌باشد.

• نظریه هزینه - فایده[۸]

این نظریه معتقد است که افراد در هر سمت و مقامی رفتارشان را بررسی نموده و چنانچه نسبت فایده به هزینه، بزرگتر از یک باشد، آن اقدام را عملی خواهند ساخت. در حقیقت منافع یک عمل باید بیش از هزینه‌اش باشد. چنانچه در یک نظام دولتی، تنبیه‌ها و مجازاتها با افراد فاسد ضعیف باشد، افراد اقدام به رفتار فسادآمیز خواهند نمود (این نظریه درون نظریه عقلانیت فردی نیز قابل تفسیر می‌باشد).

• نظریه احساس محرومیت نسبی[۹]

بر مبنای این نظریه، افراد داده‌های خود را به یک نظام سیاسی و ستاده‌های خود را از آن نظام با دیگران مقایسه می‌کنند. چنانچه احساس بی‌عدالتی نمایند، اقدام به رفتار فسادآمیز خواهند نمود. نابرابری اقتصادی بدون توجیه منطقی، محرومیتهای سیاسی و اجتماعی، رشد افراد غیرمتخصص و خویشاوند سالاری و مواردی از این دست موجب بروز محرومیت نسبی می‌شود.

• نظریه رانت‌جویی[۱۰]

امتیازات ویژه در نظامهای اقتصادی، رانتهایی که در اختیار تصمیم‌گیران قرار می‌گیرد و قوانین و مقرراتی که در آن تصمیمات فردی، زمینه را برای ایجاد بازار سیاه مجوزها فراهم می‌کند، از ویژگیهای این نظریه به شمار می‌روند. همچنین، فاصلهٔ بین سود به دست آمده از مجوزها و هزینه‌های پرداخت شده، رابطهٔ اقتصادی را فاسد می‌سازد (این نظریه تا اندازه‌ای شبیه به رویکرد اقتصادی است).

• نظریه کارفرما- غیرکار گزار[۱۱]

در یک تقسیم‌بندی غلط و فسادآمیز وقتی انجام کارهای کلان به افراد خاص داده می‌شود، معمولاً همین افراد نیز به‌عنوان مسؤول نظارت طرح انتخاب می‌شوند. کارگزارانی که به عنوان مجریان طرحهای مصوب، گمارده می‌شوند، خود امکان تفسیر پیرامون برنامه‌ها و طرح‌ها را در دست دارند. کارگزاران معمولاً برخلاف اهداف کارفرما که سیاستگذاران دولتی هستند، منافع خود را پیگیری می‌نمایند.

• نظریه حامی- پیرو[۱۲]

ساختار نامناسب اقتصادی، باندبازی در ساخت سیاسی، نوچه‌گرایی در انتصابها و گماردن پیروان در گلوگاههای

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

تصمیم‌گیری با پشتوانه حامیان قدرتمند، زمینه‌های فساد را فراهم می‌سازد. حامیان هم می‌توانند از میان نخبگان سیاسی باشند و یا این که از میان سرمایه‌داران و دلالان قدرتمند در بیرون از نظام اداری یافت شوند. حامی می‌تواند یک عنصر قدرتمند نظامی، یک کارگزار سیاسی و یا یک سرمایه‌دار باشد اگرچه که احزاب و گروههای فشار و ذی‌نفوذ نیز می‌توانند نقش حامی را ایفا نمایند (این نظریه در درون نظریه سیاسی نیز قابل تفسیر و تبیین است).

روش بررسی

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی است و از نظر روش در زمره تحقیقات توصیفی و به شیوه کتابخانه‌ای بوده است. هدف کلی پژوهش عبارت است واکاوی مفهوم فساد اداری در نظام آموزش دولتی است که برای تحقق این امر سؤالهای پژوهشی مطرح شده و برای پاسخ به آنها اطلاعات لازم از طریق بررسی اسناد و مدارک مرتبط موجود و به شیوه اسنادی گردآوری و تحلیل شده است.

یافته‌ها

با توجه به هدف کلی پژوهش، یافته‌های تحقیق در قالب پاسخ به سؤالها ارائه شده است.

سؤال ۱: تعریف فساد اداری در نظام آموزشی دولتی

اگر چه اعمال فسادگونه در نظام آموزشی سابقه‌ای دیرینه دارد اما توجه و تبیین آن امری نوظهور است و عمری کمتر از یک دهه دارد، به همین دلیل و برای گسترش دانش موجود در این زمینه موسسه بین‌المللی برنامه‌ریزی آموزشی وابسته به یونسکو در طی چندسال اخیر، اقدام به برگزاری سلسله نشستها و همایشهای بین‌المللی با حضور متخصصان نموده و نتایج آن را به تدریج و در قالب کتب و جزواتی از طریق بخش اخلاق و فساد در آموزش انتشارات موسسه بین‌المللی برنامه‌ریزی آموزشی منتشر می‌نماید. نظر به موارد مطروح، تعاریف اندک و محدودی در ارتباط با فساد اداری در نظام آموزش دولتی وجود دارد. گروهی فساد اداری در نظام آموزشی را مترادف با تخطی از قوانین آموزشی و هنجارهای علمی و اخلاقی (۲۶) و برخی آن را انجام یا عدم انجام غیرقانونی می دانند که مستلزم استفاده از قدرت آموزشی برای منفعت شخصی، گروهی یا سازمانی است (۲۷) و گروهی دیگر با مدد از سایر واژه‌ها (همچون اخلاق، شفافیت و مسؤولیت‌پذیری) به تعریف آن پرداخته و بیان می‌دارند که فساد اداری عبارت از این اصل است که اداراک مخاطبان تصمیمات آموزشی این باشد که این تصمیمات غیراخلاقی و غیرقانونی، پنهان، پیش‌بینی ناپذیر و غیرقابل درک است (۲۸ و ۲۹). اندیشمندان مؤسسه بین‌المللی برنامه‌ریزی آموزشی با جمع‌بندی مطالب موجود در این زمینه به ارائه تعریف جامعی مبتنی بر تعریف مصوب فساد اداری در سازمان بین‌المللی شفافیت و با در نظر داشتن پیامدهای آن بر نظام آموزش دولتی چنین بیان می‌دارند که فساد اداری در نظام آموزشی دولتی را می توان به عنوان استفاده نظام‌مند از اختیارات دولتی برای کسب منافع شخصی دانست که اثری چشمگیر بر مقوله‌های دسترسی به نظام آموزشی، کیفیت آموزش، برابری در بهره‌مندی از فرصتهای آموزشی دارد (۲). سه عنصر قابل تامل در این عبارتند از: الف) در این تعریف، تعریف معمول فساد در بخش دولتی که در آن فساد عبارت است از (... استفاده از اختیارات دولتی برای کسب منافع شخصی ...) مدنظر قرار گرفته است (ب) این تعریف گستره رفتارهای مورد بررسی را به آن دسته از رفتارهایی که به طور منظم قابل مشاهده بوده و بطور مستقیم از نقایص موجود در سیستم نشأت می‌گیرند، محدود می‌کند، بدین ترتیب این تعریف آن دسته از رفتارهای افراد که تنها گاهی اوقات مشاهده می‌شوند و علت بروز آنها در وهله اول نگرش فردی خاص می باشد را شامل نمی شود (ج) این تعریف ارتباطی بین این دسته از رفتارها و اثرات آن بر نظام که عبارتند از کاهش منابع موجود، افت کیفیت و توزیع نابرابر آنها ایجاد می‌کند.

سئوال ۲: سطح وقوع، مقاطع، عاملهای دخیل و ماهیت مبادلات فساد اداری در نظام آموزش دولتی

سطوح وقوع، مقاطع، عاملهای دخیل و ماهیت مبادلات فساد اداری را می توان موارد زیر برشمرد:

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

سطح وقوع فساد اداری که عبارتند از سطح وزارت آموزش، سطح منطقه یا ناحیه (استان)، سطح دانشگاه یا دانشکده یا مدرسه و سطح کلاس درس. در هر یک از این سطوح، اشکال گوناگونی از تخلفات با احتمال بیشتری به وقوع می پیوندند. به عنوان مثال، تخلف در استخدام معلمان احتمالاً بیشتر در سطح وزارت آموزش رخ می‌دهد در حالی که پرداخت رشوه برای گرفتن نمره خوب بیشتر در سطح کلاس درس مشاهده می‌شود.

سطح مقطع آموزشی که عبارتند از مقاطع ابتدایی، متوسطه و عالی. در این جا نیز اشکال تخلفات مطابق با مقطع آموزشی مورد نظر، متفاوت هستند. به عنوان مثال اعمال فشار از جانب معلمان برای اینکه والدین، فرزندانشان را برای آموزش خصوصی نزد آنها بفرستند، احتمالاً بیشتر در پایه‌های آخر آموزش متوسطه رخ می‌دهد. همچنین احتمال تخلف برای به‌دست آوردن مدرک یا گواهی‌نامه در سطح دانشگاه بیشتر است. در این جا می توان تفاوت دیگری نیز بین مدارس دولتی و خصوصی و همچنین بین آموزش رسمی و غیر رسمی قائل شد.

عاملهای دخیل. چندین گروه از عاملان می توانند در مبادله فساد اداری دخیل باشند. این عاملان عبارتند از مدیران (در سطوح مدیریتی مختلف)، عرضه کنندگان خصوصی (در سطوح مدیریتی مختلف)، اعضاء هیأت علمی، کارمندان غیرآموزشی (اداری) و دانش آموزان (با یا بدون همدستی والدینشان). این امر باعث می شود ترکیبات احتمالی گوناگونی برای مبادلات فساد اداری امکان پذیر شود که به عنوان نمونه می‌توان به وقوع فساد اداری بین مدیران و عرضه کنندگان خصوصی، بین مدیران و اعضاء هیأت علمی، بین مدیران و دانش آموزان، بین اعضاء هیأت علمی و دانش آموزان و مواردی از این دست اشاره کرد (۲).

ماهیت مبادلات[۱۳]. مسأله مهم دیگر این است که آگاه شویم چه کسی عمل فساد اداری را انجام می‌دهد و این عمل فساد بر چه کسی واقع می‌شود. در بعضی موارد، مبادله فساد اداری می تواند به تحریک مدیر یا به تحریک معلم انجام شود. نمونه آن، هنگامی رخ می‌دهد که معلم برای این که به کودکی اجازه دهد به مقطع بالاتر ارتقاء یابد از وی طلب رشوه کند. در مواردی این مبادله می‌تواند به تحریک دانش آموز (یا والدین) انجام شود. مثال آن هنگامی است که یک دانش آموز (یا والدین او) برای اینکه از ارتقاء به مقطع بالاتر مطمئن شوند به معلم پیشنهاد رشوه می‌دهند. این مبادله می‌تواند در موقعیت برنده – برنده انجام شود، به عنوان مثال بعد از انجام تخلف در تدارکات دولتی، هم مدیران و هم عرضه کنندگان خصوصی در این وضعیت قرار می‌گیرند. اما این مبادله می تواند در موقعیت برنده – بازنده نیز انجام شود (به عنوان مثال معلمان از پرداخت شهریه‌های غیر قانونی سود می برند اما مسلماً برای دانش آموزان چنین نیست) (۲).

سؤال ۳: تبیین اشکال اصلی فساد اداری در نظام آموزش دولتی

نگاهی به پیشینه پژوهشی حاکی از ان است که رویکردهای متنوعی برای شناسایی و احصاء اشکال گوناگون فساد اداری در بخش آموزش به شرح زیر به‌کار رفته است: برخی فساد اداری در نظام آموزشی را به دو دسته فساد کلان و فساد خرد تفکیک نموده اند. فساد کلان، فساد مقامات و سیاستمداران عالی رتبه و پولهای کلان را شامل می شود. این نوع فساد معمولاً از لحاظ اقتصادی بسیار اثر گذار است. نمونه این فساد پیشنهاد مناقصه (مزایده) برای ساخت مدرسه یا تولید کتب درسی است. فساد خرد مربوط به مسؤولان دولتی در تمام سطوح (از سطح دولت مرکزی تا دولت محلی و مدارس) می شود و مقادیر کم اما با تعداد زیاد پول را در بر می‌گیرد، این فساد با اینکه از لحاظ اقتصادی اثرات محدودی دارد اما از لحاظ اجتماعی به ویژه برای طبقات فقیر اثر گذاری زیادی دارد. وجوه غیر قانونی که والدین برای پذیرفته شدن فرزندانشان در مدرسه، ارتقاء آنها به کلاس بالاتر و قبول شدن در امتحانات به معلمان یا مدیران می پردازند، نمونه های فساد خرد هستند. با وجود این به یک معنا بین فساد خرد و کلان تمایز آشکاری وجود ندارد، در واقع این دو نوع فساد را باید دو انتهای یک پیوستار دانست، از این‌رو، تخلف در انتصاب معلمان (در بالاترین سطح) می‌تواند شکل گیری رفتارهای ناشایست در سطوح پایینتر مانند پرداخت شهریه‌های غیرقانونی در مدارس را تقویت کند(۲).

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

برخی بین پنج شکل گوناگون فساد اداری تمایز قائل می‌شوند که عبارتند از: اعمالی که آشکارا می توان آنها را رشوه یا تخلف قلمداد کرد (به عنوان مثال تخلف در تدارکات دولتی)، اقدامات برای حفظ یک درآمد متوسط، توسط افرادی که حقوق آنها کم است و یا حقوقشان دیر پرداخت می‌شود (مانند شهریه‌های غیر قانونی که در سطح مدرسه جمع آوری می شود) و اقداماتی که برای تسهیل انجام کارهایی که شرایط انجام آنها دشوار است صورت می‌گیرد (مانند رشوه‌هایی که برای دریافت به موقع مدرک از اداره آموزش و پرورش پرداخت می‌شوند)، تفاوت در دیدگاههای فرهنگی (مانند هدایایی که به معلمان داده می‌شوند) و رفتارهایی که از عدم صلاحیت ناشی می‌شود (مانند اختصاص نادرست منابع مالی) (۳).

مطالعات دیگر، سه حوزه اصلی برای رفتارهای فاسد ذکر می کند که عبارتند از تدارکات، مدیریت آموزش و فساد معلمین در کلاس درس (۳۰).

پژوهشهای دیگر، دو شکل اصلی برای امور فاسد در آموزش قائل هستند که عبارتند از فساد در ارائه خدمات و فساد آموزشی که این دو، موارد زیر را شامل می شوند: فساد در تدارکات، فساد در اموال و مالیاتهای آموزشی، فساد در گزینش، فساد در اعطای گواهی نامه‌ها و انحراف در رفتارهای حرفه‌ای (۳۱).

بعضی متفکران، فسادی که فراگیران را به عنوان عامل درگیر نمی‌کند و اثری غیر مستقیم بر آنها دارد (مانند تخلف در تدارکات دولتی) را از فسادی که فراگیران در آن عامل هستند و اثری مستقیم بر ارزشها، باورها و فرصتهای زندگی آنها دارد (مانند پرداخت شوه برای گرفتن مدرک توسط فراگیران) تمیز می دهند (۳۲).

و بالاخره تقسیم بندی جامع از این موضوع ارائه شده که پنج شکل اصلی فساد اداری را تمایز داده است (جدول ۱):

اختلاس[۱۴]: دزدیدن منابع دولتی توسط مسؤولان دولتی است که نمونه آن در بخش آموزش استفاده از بودجه‌های در نظر گرفته شده برای ساخت و ساز مدارس برای تأمین منابع مالی گروهها یا احزاب سیاسی می باشد.

رشوه[۱۵]: پرداخت[۱۶] (نقدی یا غیر نقدی) که در یک رابطه فاسدانه به فردی داده و یا از وی اخذ می شود. نمونه آن در بخش آموزش پرداخت رشوه برای استخدام شدن به عنوان معلم است به هنگامی که فرد از صلاحیتهای لازم برای احراز این شغل برخوردار نیست.

تخلف[۱۷]: جرم اقتصادی[۱۸] که شامل نوعی حقه و نیرنگ بازی[۱۹]، کلاهبرداری[۲۰] یا فریبکاری[۲۱] می شود. از جمله موارد بروز آن در بخش آموزش ایجاد کارخانه های (جعل) مدرک و سند[۲۲] است که افراد از طریق آنها می توانند مستقیماً از شبکه جهانی (اینترنت)، مدارک جعلی[۲۳] بخرند ، مورد دیگر وجود معلمان شبحی در فهرست حقوق بگیران نظام آموزشی است.

اخاذی[۲۴]: گرفتن پول و منابع دیگر از فرد (علی رغم میل باطنی او) با استفاده از اعمال فشار (اجبار) ، خشونت یا تهدید به استفاده از قدرت است. اگرچه ممکن است در بخش آموزش در مقایسه با بخشهای دیگر، موارد خشونت یا تهدید به استفاده از خشونت کمتر باشد، با وجود این، آزار و اذیت جنسی فراگیران یا وادار کردن والدین به پرداخت هزینه‌های غیر قانونی یا غیر مجاز جهت ثبت نام فرزندانشان در مدرسه را می توان به عنوان اخاذی قلمداد نمود.

پارتی بازی (جانبداری)[۲۵]: سازوکار استفاده نادرست از قدرت است که در آن معنایی از شخصی سازی[۲۶] و توزیع منابع دولتی بسیار جانبدارانه نهفته است. پارتی بازی شامل فامیل بازی (خویش و قوم پرستی)[۲۷] که طی آن یک مقام دولتی، اولویت را به اعضای خانواده خود می دهد نیز می‌شود. در حوزه آموزش، نمونه‌های متعددی از پارتی بازی را می‌توان یافت که از آن جمله می توان به استخدام مدیران بر اساس عضویت آنها در یک حزب سیاسی و یا استخدام استادان یا معلمان بر اساس عضویت آنها در یک اتحادیه صنفی (مانند کشور مکزیک) مشخص اشاره کرد (۳۳).

سؤال ٤: شناسایی حوزه ها، طرق اعمال و اثرات فساد اداری در نظام آموزش دولتی

شواهد (۲) حاکی از آن است که عمده‌ترین حوزه‌های اعمال فساد اداری در آموزش در مقوله‌های ساخت دانشگاهها یا مدارس، استخدام، ارتقاء و انتصاب (گمارش) استادان یا معلمان،

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

جدول ۱: اشکال گوناگون فساد اداری در نظام آموزش دولتی (۳۳)

عنوان	اختلاس	رشوه	تخلف	اخاذی	پارتی بازی
تعریف	دزدیدن منابع دولتی توسط مسؤولان دولتی	پرداخت نقدی یا غیرنقدی که در یک رابطه فاسدانه به فردی داده و یا از وی اخذ شود	جرم اقتصادی شامل نوعی حقه و نیرنگ بازی، کلاهبرداری یا فریبکاری شود	گرفتن پول و منابع دیگر از فرد (علی‌رغم میل باطنی او) با استفاده از اعمال فشار(اجبار)، خشونت یا تهدید به استفاده از قدرت	ساز و کار استفاده نادرست از قدرت است که در آن معنایی از شخصی سازی و توزیع منابع دولتی بسیار جانبدارانه نهفته
اصطلاحات معادل	سوء استفاده (حیف و میل)[۲۸]، تغییر مسیر (منحرف نمودن و سوق دادن)[۳۳]، کسری بودجه (برداشت غیرقانونی)[۳۹]، تصرف[۴۱] بودجه	حق دلالی (برگشتهای مالی)[۲۹]، انعام[۳۴]، بخشش[۳۵]، باج[۳۶]، پرداخت پول برای سرعت دادن و بهتر انجام نشدن امور	سندسازی[۳۰]، قاچاق[۳۱]، جعل کردن[۳۷]	حق السکوت[۳۲]، مالیات غیررسمی	فامیل بازی (تبعیضهای خویشاوندی)، رفیق بازی[۳۸]، دادن امتیازهای ویژه به مشتریان دائمی[۴۰]
نمونه‌ها در بخش آموزش	استفاده از بودجه های آموزش برای مبارزات سیاسی و منافع شخصی	پرداخت رشوه برای استخدام شدن به عنوان استاد یا معلم یا ثبت نام در دانشگاه یا مدرسه	معلمان شبحی، کارخانه‌های (جعل) اسناد، کارخانه‌های (جعل) مدارک	جمع‌آوری شهریه‌های غیرقانونی برای ثبت نام در دانشگاه یا مدرسه، آزار جنسی فراگیران برای دادن اجازه ارتقاء به مقطع بالاتر	انتصاب مدیران براساس عضویت آنها در یک جناح سیاسی، دادن نمره‌های خوب به فراگیران براساس پارتی‌بازی

رفتار و سلوک آنها، تأمین و توزیع تجهیزات، مواد غذایی و کتب درسی، امتحانات و مدارک تحصیلی تخصیص وجوه فوق‌العاده ویژه رخ می دهد که این امر بیشتر از طریق مناقصات (مزایده های) عمومی، اختلاس، نقشه استقرار دانشگاه یا مدرسه، پارتی بازی (جانبداری)، فامیل بازی (خویش و قوم پرستی)، رشوه و باج، معلمان شبحی، تخطی از ضوابط (معیارها) اعمال می‌شود و بر دسترسی، کیفیت، برابری، اصول اخلاقی آموزشی مؤثر است (جدول ۲).

بحث

برای موفقیت در مبارزه با فساد اداری بایستی مؤلفه‌های شفافیت، پاسخگویی، مسؤولیت‌پذیری و مشارکت با یکدیگر ترکیب شوند، مروری بر تجارب و مطالعات صورت گرفته در سطح بین‌المللی حاکی از آن است توجه به موارد ذیل در این مسیر کمک رسان است:

ایجاد و حفظ سامانه‌هایی شفاف در وضع قوانین مرتبط

۱- برای مبارزه با فساد اداری، نیاز به هنجارها و قواعد صریح، برنامه‌های شفاف و یک چارچوب سیاستگذاری روشن می‌باشد.

۲- در تدوین هنجارها، قواعد و برنامه‌ها بایستی دقت لازم را مبذول داشت تا از خطر تبانی و تضاد منافع جلوگیری نمود تا باعث ایجاد انگیزه برای انجام اعمال خلاف قانون نشوند.

۳- معیارین کردن برنامه‌های مالی، یکنواخت بودن قوانین مربوط به امور کارمندان، یکسان بودن قواعد تهیه منابع و الزام به استفاده از یک طرح مورد قبول برای تدوین گزارشهای مالی مربوط به نظام آموزشی می‌تواند سهم عمده‌ای در ارتقاء شفافیت نظام داشته باشد.

۴- طراحی معیارهای اخلاقی و اساسنامه‌های رفتاری برای اعضای هیات علمی و معلمان می‌تواند نقش مؤثری در جلوگیری از فساد اداری داشته باشد. نمونه های موفقی از این امر را می توان در جزوات و کتابهای منتشر شده توسط بخش

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

جدول۲: عمده ترین حوزه ها، راههای اعمال[۴۲] و مؤلفه‌های آموزشی متأثر از فساد اداری (۲)

حوزه مدیریتی/ برنامه ریزی	راههای اعمال	مؤلفه‌های آموزشی متأثر
ساخت دانشگاه یا مدارس	مناقصات (مزایده های) عمومی اختلاس نقشه استقرار دانشگاه یا مدرسه	دسترسی برابری
استخدام، ارتقاء و انتصاب (گمارش) معلمان یا اعضای هیات علمی (از جمله نظامهای انگیزشی و تشویقی)	پارتی بازی (جانبداری) فامیل بازی (خویش و قوم پرستی) رشوه وباج	کیفیت
رفتار و سلوک[۴۳] معلمان یا اعضای هیأت علمی	معلمان شبحی رشوه وباج (برای ثبت نام فراگیران، ارزیابی فراگیـران و مواردی از این قبیل)	دسترسی کیفیت برابری اصول اخلاقی
تامین و توزیع تجهیزات، مواد غذایی و کتب درسی	مناقصات (مزایده های) عمومی اختلاس تخطی از ظوابط (معیارها)[۴۴]	برابری
تخصیص وجوه فوق العاده ویژه (شامل جبرانها (پاداشها) ، کمک هزینه (پژوهانه)، تخصیص یارانه به بخش خصوصی و مواردی از این قبیل)	پارتی بازی (جانبداری) فامیل بازی (خویش و قوم پرستی) رشوه وباج تخطی از ظوابط (معیارها)	دسترسی برابری
امتحانات و مدارک تحصیلی	فروش اطلاعات پارتی بازی (جانبداری) فامیل بازی (خویش و قوم پرستی) رشوه وباج تخلف علمی[۴۵]	برابری اصول اخلاقی

اخلاق و فساد بخش آموزش مؤسسه بـین‌المللـی برنامـه ریـزی آموزشی یونسکو مشاهده نمود که دستاورد هـای موفـق در ایـن خصوص را در دسترس قرار می دهد.

تقویت توانمندیهای اداری برای افزایش مسؤولیت‌پذیری

۱- ارتقـاء مهارتهـای مـدیریتی، حسابرسـی، نظـارت و ممیـزی ملزومات اصلی کاهش فساد اداری در آموزش هستند. مطابق بـا این امر بایستی نه تنها ارائه آموزش بهتـر بـه شـاغلان اجرایـی

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

رده‌های گوناگون بلکه به دیگر ذی‌نفعان موجود در سیستم را نیز مدنظر قرار داد.

۲- استفاده از اطلاعات رایانه‌ای و نظامهای ماشینی ابزارهای مهمی برای افزایش شفافیت و نظارت بر آن در امر مدیریت هستند، در واقع آنها می‌توانند مداخله افراد در عملکرد جاری نظام را کاهش دهند که نمونه موفق آن را می‌توان در آذربایجان مشاهده نمود که با اتوماسیون کامل و رایانه‌ای کردن گزینش نیروهای سازمان دهنده امتحانات، دسته بندی دانش آموزان در سالنهای امتحانات، انتخاب سؤالات آزمون از بانک سؤالات و پردازش نتایج آزمون برقرار کرده است. این کار کمک شایانی به شناسایی آسانتر افراد متخلف از قوانین امتحانات نموده و شرایط لازم برای اعمال پیگردهای اداری - قضایی علیه خاطیان را فراهم ساخته است (۴-۶).

۳- راهکارهای نظارت منابع و داده‌های مدارس بایستی پیوسته صورت گرفته و مستقل از کارکنان اجرایی مدارس صورت پذیرند، به خصوص ممیزیهای بیرونی باید خودگردان، بی‌طرف، منظم و معتبر باشند تا بتوان هر نوع نقص را در اسرع وقت شناسایی کرده و به سرعت اقدامات اصلاح را انجام داد همچنین همراه با این ممیزیها بایستی از نظام پاداش و تنبیه نیز استفاده کرد.

۴- در فضای آلوده به فساد اداری، تمرکز زدایی در مدیریت امور آموزشی تنها می‌تواند منجر به تمرکز زدایی از فرصتهای موجود برای انجام اعمال فساد و انتشار آن در میان عده بیشتری از ذی‌نفعان شود. در نتیجه، تمرکززدایی را باید تنها هنگامی مطمح نظر قرار داد که هنجارهای صریح وضع شده و توانمندیهای ذی‌نفعان برای اجرای آنها مورد تقویت قرار گرفته باشند. مطالعه‌ای که در هند صورت گرفته حاکی از آن است که گسترش بخش خصوصی در آموزش منجر به بروز فساد اداری آموزشی شده است (۱۳-۱۵).

افزایش مشارکت ذی نفعان

۱- استفاده راهبردی برای اصلاحات که مبتنی بر اصل بسیج و مهار اجتماعی می‌باشد (رویکرد پایین به بالا) که در آن بر مشارکت عامه مردم تأکید می‌شود و مالکیت توسط مشارکت مستقیم ذی‌نفعان (هم در امر تدوین سیاستها و هم در اجرای آنها) تدوین می‌شود، می‌تواند در افزایش شفافیت و ارتقاء مسؤولیت‌پذیری نقش مؤثری داشته باشد. نمونه‌ای از این امر را می توان در طرح «طرح ویژه تثبیت ارتباط با دانشگاه» در چین به نام «زنان و اقلیتها عاملان ویژه تغییرات آموزشی» مشاهده نمود که در دانشگاههای مختلف چین به اجرا در آمده است و هدف اصلی آن تسهیل آموزش معلمان مقطع متوسطه به عنوان معلمان اخلاق محور بوده است (۱۰).

۲- دسترسی به اطلاعات در سطحی وسیع، برای ایجاد مشارکت، مالکیت و نظارت اجتماعی ضروری است. در نتیجه ذی نفعان بایستی از اطلاعات لازم و کافی هم برای شناسایی موارد تخلفات و هم برای مطالبه آنچه حق آنهاست، برخوردار باشند. در هنگ‌کنگ کمیسیون مستقلی علیه فساد تاسیس شده که هدف آن آموزش عموم مردم در زمینه قانونهای ضد فساد و پیامدهای فساد و نیز فراخوان برای جلب حمایت اقشار مختلف جامعه انجام می شود، از جمله این فعالیتها هستند. جوانان مخاطب اصلی آموزشهای پیشگیرنده از فساد هستند (۱۱و۱۲). مطالعه انجام شده در اوگاندا نشان داد اطلاع‌رسانی از طریق روزنامه ها و رادیو، اطلاعاتی در زمینه بودجه انتقالی به مناطق آموزشی فساد در تخصیص منابع را به طور قابل توجهی کاهش داده است (۱۸).

۳- نظارت همترازان[۴۶] که خود نظارتی اعضای این حرفه را نیز شامل می‌شود (به کارگیری اساسنامه‌های رفتار اخلاقی[۴۷] توسط دانشگاهها، خودتنظیمی آموزش خصوصی و راه‌اندازی شبکه‌های همبستگی برای تولید موارد و تجهیزات آموزشی) می‌تواند مشارکت و نظارت اجتماعی را ترغیب کرده و باعث کاهش فرصتهای بروز فساد شود. در اوکراین پروژه تشخیص مشارکتی در سه شهر اجرا شد و به آنها کمک کرد تا کیفیت نظارت شهری خود را افزایش داده و با حمایت از فعالیتهای اصلاح طلبانه محلی و نظارت بر ارائه خدمات محلی از طریق تاسیس سازمانهای مردم نهاد، انسجام شهری بیشتری را پدید آورند (۱۹-۲۳).

۴- اساسنامه‌های رفتار حرفه‌ای در آموزش بایستی طی یک فرایند مشارکتی و با دخالت دادن اعضای حرفه‌ای تدوین و

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

تدریس شوند تا بتوان از معتبر بودن این اساسنامه‌ها و ایجاد حس مالکیت افراد نسبت به آنها مطمئن شد.

نتیجه‌گیری

فساد اداری در بخش آموزش اثری قابل توجه بر مقوله‌های دسترسی به نظام آموزشی، کیفیت آموزش، برابری در بهره‌مندی از فرصت های آموزشی دارد که این امر می‌تواند در قالب اختلاس، رشوه، تخلف، اخاذی و پارتی بازی رخ بدهد که نمونه‌های آن را می‌توان در حیطه های ساخت مدارس، استخدام، ارتقاء، انتصاب، رفتار و سلوک کادرآموزشی، تامین و توزیع مواد و تجهیزات آموزشی و غیرآموزشی، تخصیص وجوه ویژه، و امتحانات و مدارک تحصیلی مشاهده کرد. برای پیشگیری و مبارزه با فساد اداری در نظام آموزشی باید ضمن شناسایی مؤلفه‌ها، اشکال و حوزه‌های فساد اداری، به ایجاد و حفظ سامانه‌هایی شفاف در تصویب قوانین مرتبط، تقویت توانمندیهای اداری برای افزایش مسؤولیت‌پذیری و افزایش مشارکت ذی‌نفعان همت گماشت. با عنایت اینکه هدف این مقاله واکاوی و طرح مسأله فساد اداری در نظام آموزشی بوده است از این رو پیشنهاد می‌شود سایر محققین به واکاوی دقیق فساد اداری در هریک از حوزه ها پرداخته و به بررسی عوامل زمینه ساز بروز و گسترش آن پرداخته و سازوکارهای مقابله با آن بپردازند.

سپاسگزاری

از آن جایی که این مقاله از رساله دکتری اینجانب (مسؤول مکاتبات مقاله) تحت عنوان «ارائه الگوی شکل گیری فساد اداری در مدارس دولتی» که در دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید بهشتی به انجام رسیده، برگرفته شده است، لازم می دانم از تمامی افرادی که در مراحل مختلف اجرای پژوهش به اینجانب یاری رسانده‌اند، تقدیر و تشکر نمایم. همچنین از سرکار خانم موریل پوئیسون، مدیر اجرایی بخش اخلاق و فساد در آموزش مؤسسه بین‌المللی برنامه‌ریزی آموزشی یونسکو به دلیل ارایه رهنمودهای ارزنده، قدردانی ویژه‌ای می‌نمایم.

واژه‌نامه

فساد	1. Administrative Corruption
معلمان شبحی	2. Ghost Teachers
آموزش خصوصی	3. Private Tutoring
مدل فیل سفید	4. White Elephant
نظریه سیاسی	5. Political Theory
نظریه اقتصادی	6. Economical Theory
نظریه عقلانیت فردی	7. Individual Rationalism Theory
نظریه هزینه– فایده	8. Benefit Theory 8. Cost
نظریه احساس محرومیت نسبی	9. Relative Deprivation Theory
نظریه رانت‌جویی	10. Rent Seeking Theory
نظریه کارفرما٠ مجری کار گزار	11. Principal non agent Theory
نظریه حامی – پیرو	12. Patron-Client Theory
ماهیت مبادلات	13. Nature Of The Exchange
اختلاس	14. Embezzlement
رشوه	15. Bribery
پرداخت	16. Payment
تخلف	17. Fraud
جرم اقتصادی	18. Economic Crime
حقه و نیرنگ بازی	19. Trickery
کلاهبرداری	20. Swindling
فریبکاری	21. Deceit
کارخانه‌های(جعل) مدرک و سند	22. Paper Or Diploma Mills
جعلی	23. Fake
اخاذی	24. Extortion
پارتی بازی(جانبداری)	25. Favoritism
شخصی سازی	26. Privatization
فامیل بازی(خویش و قوم پرستی)	27. Nepotism

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

سوء استفاده(حیف و میل)	28. Misappropriation
تغییر مسیر (منحرف نمودن و سوق دادن)	29. Diversion
کسری بودجه (برداشت غیرقانونی)	30. Leakage
تصرف	31. Capture
حق دلالی (برگشت های مالی)	32. Kickbacks
انعام	33. Gratuities
بخشش	34. Baksheesh
باج	35. Pay Off
سند سازی	36. Forgery
قاچاق	37. Smuggling
جعل کردن	38. Counterfeit
حق السکوت	39. Blackmail
رفیق بازی	40. Cronyism
دادن امتیازهای ویژه به مشتریان دائمی	41. Clientelism
راههای اعمال	42. Practice
رفتار و سلوک	43. Conduct
ظوابط (معیارها)	44. Criteria
تخلف علمی	45. Academic Fraud
نظارت همترازان	46. Peer Monitoring
اساسنامه‌های رفتار اخلاقی	47. Honor Codes

منابع

1. United Nations Convention against Corruption (2004). NITED NATIONS, New York. PP: 7-30.

2. Hallak J, Poisson M (2007). Corrupt Schools, Corrupt Universities: What Can Be Done? IIEP_UNESCO. P: 55.

3. Chapman D (2002). Corruption and educational sector. Sectoral perspectives on Corruption. Prepared by MSI. Sponsored by USAID, DCHA/DG (unpublished).

4. Silova I (2006). Education in a hidden marketplace: Monitoring of private tutoring in the post socialist bloc. Presentation prepared for the IIEP/OSI sub regional seminar on transparency, ethics and anti corruption measures in education, Kiev (Ukraine), 21-23 February.

5. Silova I, Bray M (2005) Shadow Education. Private Tutoring and its implications in the nine post socialist countries. Azerbaijan, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Georgia, Lithuania, Mongolia, Poland, Slovakia, Ukraine, Summary Report. Budapest: Open Society Institute (OSI)/education support programme (ESP).

6. State Student Admission Commission (2001). Autoimmunization and computerization of examination system to enable further transparency, republic of Azerbaijan. Baku: SSAC. PP: 25-28.

7. Karim S (2004). Report card surveys in Bangladesh. In Transparency in education. Report card in Bangladesh. Quality School Programme in Mexico (study 1).Retrieved December 12, 2009, from http://unesdoc.

unesco.org/images/0013/001390/139031e.pdf

8. Santizo Rodall C, Cabrero Mendoza E (2004). Quality Schools Programme in Mexico. In: Transparency in education. Report Card in Bangladesh. Quality Schools Programme in Mexico (ethics and corruption in education series). Paris: IIEP-UNESCO. PP: 12-15.

9. Dewan E.A (2003). Teacher's codes of practice, country report on Bangladesh. Paper prepared as part of the IIEP project on ethics and corruption in education. PP: 65-70.

10. Yang R (2005). Corruption in china's higher education: a malignant tumor. In: international higher education (39), spring. Boston: The Boston College center for international higher education. PP: 18-19.

11. So V (2003). Improving transparency and accountability in the management of educational resources. The Hong Kong experience. Paper presented for the IIEP seminar on Strategies to improve transparency and accountability in education, Guanajuato, Mexico, 3-7 November.

12. Preparatory Committee (1990). Code for the education profession of Hong Kong. Complied by the Preparatory Committee, professional code for educational workers. Hong Kong.

13. Khandelwal B.P, Biswal K (2004). Teacher's codes of practice. Country report on India. Paper prepared as part of the IIEP project on ethics and corruption in education.

14. Devi S (2003). Implementation of the right to information in education in the states of Karnataka and Rajasthan, India. In J. Hallak and M. Poisson (Eds.), Governance in education: Transparency and

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

accountability matter. An international perspective (pp. 248-281). Paris: IIEP-UNESCO.

15. Roy R (1996). State failure in India. In: institute of development studies. (IDS) Bulletin, 27(2), 22-30. Special issue on Liberalization and the new corruption. Brighton: IDS.

16. Ogrodzinska T (2001). Study on the impact of corruption on education in. Poland (unpublished). Polish Children and Youth Foundation.

17. Berryman S.E (2000). Hidden Challenges to Education Systems in Transition Economies. Washington D.C.: The World Bank. PP: 98-102.

18. Reinikka R, Collier P (Eds.) (2001).Uganda's Recovery: The Role of Farms, Firms and Government. World Bank regional and sectoral studies. Washington, DC: World Bank. . PP: 24-32.

19. Silova I, Kazimzade E (2005). The rise of private tutoring in post socialist Eurasia. Presentation prepared for the IIEP/OSI sub regional seminar on transparency, ethics and anti corruption measures in education, Kiev (Ukraine), 27-29 October.

20. Stetar J, Panych O, Cheng B (2005). Conference corruption: Ukrainian private higher education. In: international higher education (38), 13-15 Boston: The Boston College center for international higher education. . PP: 48-55.

21. Hrynevych L (2005). Private tutoring in Ukraine. Presentation prepared for the IIEP/OSI sub regional seminar on transparency, ethics and anti corruption measures in education, Kiev (Ukraine), 27-29 October. . PP: 32-39.

22. Monastyrski T (2004), Ukraine: Better Governance in Ukraine through Public Participation. The People's Voice Project. Kiev: PADOC/ICPS. . PP: 52-59.

23. Tevzadze G (2004). Hidden tutoring. Causes, scope and models of development if current situation (case of Ukraine and Georgia). Tbilisi: chavchavadze state university (unpublished).

۲۴. رسولی رضا، شهائی بهنام. فساد اداری در مدارس آموزشی: عوامل موثر بر پیدایش، گسترش و کاهش آن. نشـریه مـدیریت دولتـی. ۱۳۸۸، دوره ۱، شماره ۳: ۳۴-۱۹.

۲۵. ربیعی علی. زنده‌باد فساد: جامعه‌شناسی سیاسی فساد در دولت‌های جهان سوم، چاپ سوم، تهران: سازمان چـاپ و انتشـارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. ۱۳۸۷. ص‌ص. ۲۴-۲۸.

26. Mangan K.S (2002). The fine art of fighting fakery. Admissions officers and credentials consultants increasingly have to check documents for forgery. In: the chronicle of higher education. . PP: 98-102.

27. Sayed, T; and Bruce, D (1998). Police Corruption: Towards a Working Definition, African Security Review, Vol.7, No.1, Retrieved 7/26/2001, Available at:

www.iss.co.za/Pubs/ASR/7.1/Sayed%20&%0Bruce.html.

28. Anderson, J.A (2005). Accountability in education (education policy series, 1). Paris: IIEPUNESCO, IAE. . PP: 42-49.

29. Available at: www.u4.no

30. Tanaka S (2001). Corruption in educational sector development: a suggestion for anticipatory strategy. In: the international journal of educational management. MCB University press. 15(4): 158-166.

31. Heyneman S.P (2004). Education and Corruption. In: international journal of educational development. London: Elsevier Ltd. 24(6): 637-648.

32. Rumyantseva N.L (2005). Taxonomy of corruption in higher education. In: Peabody journal of education. Mahwah, N.J. (USA): Lawrence Erlbaum Associates. 80(1): 81-92.

33. Amundsen I (2000). Corruption. Definition and concepts. Bergen: Chr. Michelson institute. . PP: 75-81.

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]

[Downloaded from ethicsjournal.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1390.6.3.5.2]